

Oba prostora z reliefi sta bila povezana s kompleksom stavb, ki so tvorile vhod v svetišče. Kdor je prišel po poti iz Hattuše v Yazilikayo, je moral najprej skozi veliko preddverje in po stopnicah, ki so vodile na višjo teraso. Potem je skozi manjša vrata prišel na pravokotno dvorišče, ki so ga obdajali pravokotno prostori. Na dvorišču je stal oltar in majhna stavba z enim samim prostorom, verjetno za umivanje. Levo od oltarja pa so vodila vrata v veliki prostor s procesijo božanstev. Stavba je v osnovi torej enaka hetitskim templjem (pred-dverje, dvorišče s stavbo za umivanje in prostor, kjer biva božanstvo).

Cemu je služilo skalno svetišče? Zimmern je leta 1918 trdil, da so tu obhajali praznik Novega leta. Istega mnenja sta bila še W. Andrae in Benno Landsberger. Novejši podatki iz tekstov potrjujejo to mnenje.

Peto poglavje (str. 113—131) govori o odnosih hetitske države z Egiptom, kot nam jih kažejo najdbe v Hattuši. Poleg znanih zgodovinskih dejstev, zapisanih na klinopisnih tablicah iz arhivov Hattuše (npr. korespondenca Suppiliume s faraonovo vdovo, Muvatallijeva vojna z Ramsesom II., mirovna pogodba med Ramsesom II. Hattušilijem III. in drugo) našteva in opisuje najdbe egipčanske materialne kulture. Med njimi omenimo odlomek posode iz obsidiana. Na njem je v kartuši zapisano ime faraona Khyana, največjega med vladarji 15. dinastije. Vladal je na koncu 17. stol. pr. n. e. Podobno posodo s Khyanovim imenom je Evans našel v Knossosu. Kako so ta in drugi egipčanski predmeti prišli v Hattušo? V času stare države (tretjega obdobja v zgodovini Hattuše) so verjetno prišli kot plen vojnih pohodov v Sirijo, prav tako v začetku nove države. Od mirovne pogodbe dalje pa so lahko prišli bodisi kot darovi Egipčanov ali pa hetitskih sirijskih vazalov, ki so imeli trgovske stike z Egiptom.

Šesto, zadnje poglavje (str. 132—157) opisuje Hattušo v frigijskem in perzijskem času. Po propadu hetitske države ca. 1200 je nekaj stoletij vladala tema (Dark Ages, kot to obdobje imenuje Bittel). V zahodni Mali Aziji je nastala frigijska država s središčem v Gordionu. Nekdanja Hattuša je postala nepomembno naselje na robu države. Na področju Hattuše je v 8. stol. na Büyükkaleju nastala naselbina bolj vaškega kot mestnega tipa, obdana z obzidjem, ki poteka po nekdanjem hetitskem obzidju. Stavbe so bile razmeroma majhne, z več prostori, grajene brez enotnega urbanističnega načrta. Keramika je tipično frigijska s stiliziranimi živalskimi figurami in figurami vojščakov z velikimi okroglimi štiti, sulicami in perjanicami na čeladah. Frigijska naselbina je trajala od 8. do 6. stol. V perzijski dobi je bila znova povečana in utrjena. Po propadu perzijske države propade tudi ta naselbina. Nekaj skromnih najdb se je ohranilo še iz rimskega časa, potem pa so ljudje dokončno zapustili ozemlje nekdanj mogočnega mesta.

Izčrpna bibliografija (str. 159—169) zajema vsa važnejša arheološka, zgodovinska in filiolška dela o Hattuši.

Knjiga je pisana v jasnem in razumljivem stilu, izčrpno in podrobno podaja vse, kar je zanimivega v zgodovini Hattuše, povezuje z zgodovino Hetitov in širšo zgodovino Bližnjega zahoda. Marsikomu so Hetiti le eksotično orientalsko ime. Če bo prebral »Hattušo« bo dobil točno in zanesljivo podobo o tem ljudstvu, njegovi zgodovini in prestolnici.

Marko Urbanija

Evelyn und Horst Klengel, *Die Hethiter, Geschichte und Umwelt. Eine Kulturgeschichte Kleinasiens von Catal Hüyük bis zu Alexander dem Grossen.* Wien und München, Verlag Anton Schroll & Co. 1970, 247 str., 68 ilustracij na tabelah in v tekstu, zemljevid, 8°.

Pričujoče delo naj bi bilo, po mnenju avtorjev, »skica večtisočletnega razvoja Male Azije prav do pohodov Aleksandra Makedonskega«. Bilo naj bi uvod, ki bralcu v lažje razumljivi obliki predstavi pisano vrsto kultur in ljudstev, ki so živela v Mali Aziji. Kdor pa bi se hotel temeljiteje poglobiti v problematiko maloazijske kulture, bo v bibliografiji našel najvažnejša dela.

Po kratkem uvodu, kjer je orisan geografski položaj Male Azije, je prikazana neolitska kultura, predvsem kultura Çatal Hüyük in Hacilarja. Izkopavanja obeh najdišč so povzročila pravo revolucijo v maloazijski arheologiji in odkrila, da je v 7. in 6. tis. pr. n. e. v Anatoliji cvetela kultura, ki v ničemer ne zaostaja za mezopotamskimi. Zidne slikarije, arhitektura, plastika, keramika, orodje in orožje, vse kaže, da je kulturni razvoj tu dosegel visoko raven. Po mnenju J. Mellaarta, ki je izkopaval obe najdišči, že lahko govorimo o razčlenjeni družbeni ureditvi. Ta kultura traja od ca. 6500 do 5600 pr. n. e.

Po kratkem zastoju na koncu neolitika in v halkolitiku (bakreni dobi) se kultura in civilizacija znova razcveteta v bronasti dobi. Uporaba kovin je v Anatoliji dala velike možnosti za razvoj. Dežela je bogata z rudami (železo, srebro, baker, kositer) in mezopotamski trgovci so z velikimi karavanami potovali v Anatolijo po dragoceno kovino, ki je v Mezopotamiji ni bilo. Zgodovinski teksti nam poročajo, da je Sargon Akadski (2340—2284) prišel na pomoč trgovcem, Naramsin (2260—2223) pa se je bojeval z zvezo maloazijskih vladarjev. V tekstih iz Marija, mesta ob srednjem Evfratu, beremo o trgovini z Malo Azijo. Vsa poročila pa so več ali manj prebliski v temi.

Jasnejšo sliko o Mali Aziji dobimo šele v dobi, ko so asirski trgovci organizirali mrežo trgovskih postojank s središčem v Kanišu (danes Kültepe, blizu mesta Kayseri). Nekaj tisoč klinopisnih tablic iz arhivov asirskih trgovcev nam podaja sliko o trgovini, o odnosu trgovcev do domačega prebivalstva, o deležu domačih vladarjev v trgovini, o ekonomiki dežele. Kolonije asirskih trgovcev so propadle v katastrofi, ki je v 18. stol. zajela osrednjo Anatolijo in ki označuje prihod Hetitov.

Večina knjige (str. 59—182) je posvečena Hetitom. Avtorja kratko orišeta prvi vzpon hetitske države v obdobju Stare države (18.—16. stol.), mračno obdobje Srednje države (16.—15. stol.), polno spletk in čas propada hetitske moči, ter obdobje Nove države oziroma obdobje Imperija (14.—15. stol.), ko postane dežela Hatti velesila, enakopravna egipčanski, babilonski in asirski državi.

Naslednja poglavja podajajo sicer zgoščeno, vendar jasno sliko o politični, pravni in ekonomski ureditvi hetitske države, posebno poglavje je posvečeno ustroju hetitske vojske. V poglavju o hetitskem verstvu avtorja poudarjata močan vpliv huritskega in predhetitskega verstva in menita, da se od prvotnega verstva, kot so ga Hetiti prinesli ob priselitvi, razen imen ni ohranilo takorekoč ničesar. Prikaz kulture Hetitov zaključuje poglavje o pisavi in literaturi, kolikor nam je znana iz tekstov, izkopanih v hetitski prestolnici Hattuši (danes Bogazköy, 120 km vzhodno od Ankare).

Posebno poglavje obravnava dežele, ki niso sodile v hetitsko državo in jih hetitski teksti omenjajo v zvezi z vojnimi pohodi ali pa diplomatskimi zapleti. Najzanimivejša med njimi je gotovo Ahhijawa, ki so jo mnogi povezovali z Ahajo, Ahajci, trojansko vojno in iskali v imenih tamkajšnjih vladarjev imena, ki so nam znana iz Iliade. Dve poglavji (str. 185—231) govorita o malih hetitskih državicah, ki so se ohranile v Mali Aziji in severni Siriji kot ostanek nekdanj mogočnega imperija. Okoli l. 1200 namreč vderejo v Malo Azijo t. im. »pomorski narodi«, opustošijo še Sirijo in šele na meji Egipta jih je zaustavil faraon Ramses III. V 8. stol. si hetitske državnice podvržejo Asirci, v istem stoletju se v Anatoliji izoblikujeta frigijska in lidijska država. Leta 546 Lidijo osvojijo Perzijci in leta 33 Aleksander Veliki »osvobodi« Malo Azijo.

Knjiga, namenjena širokemu krogu bralcev, je pisana tekoče, kolikor je mogoče se izogiba učeni strokovni terminologiji. Vsakdo, kdor se zanima za predgrško kulturo in zgodovino Male Azije, jo bo s pridom prebral in v njej našel napotke za nadaljnji, podrobnejši študij.

Marko Urbanija

Ekrem Akurgu, *Ancient civilizations and Ruins of Turkey from Prehistoric Times until the End of the Roman Empire*. Istanbul, Türk Tarih Kurumu Basimevi 1970, 375 str., 112 tabel, 168 ilustracij med tekstom, načrti najdišč, 2 zemljevida, 12°.